

بررسی دیدگاه قرآن و روایات در مورد آسیب‌های موجود در کارکرد خانواده

فاطمه خراسانی^۱

^۱ کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه مازندران

چکیده

خانواده یکی از اساسی‌ترین بنیان‌های جامعه بشری می‌باشد که معمولاً از پدر، مادر و فرزندان تشکیل شده است. خانواده همیشه وجود داشته و بشر هرگز گله‌وار زندگی نکرده است. این نهاد تاثیرگذار نیز در اسلام از جایگاه والایی برخوردار بوده و به آن توجه ویژه‌ای شده است. لذا هدف پژوهش حاضر بررسی دیدگاه قرآن و روایات در مورد آسیب‌های موجود در کارکرد خانواده می‌باشد. این تحقیق بر اساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی نظری است زیرا داده‌ها و مواد اولیه تحلیل به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. و بر اساس ماهیت و روش از نوع توصیفی بوده زیرا به دنبال تعریف نهاد خانواده و کارکردهای آن و اینکه آسیب‌های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات و راهکارهای جلوگیری از این آسیب‌ها چیست، می‌باشد. و در مجموع روش تحقیق کیفی- تحلیلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق، روش کتابخانه‌ای است. ابزار گردآوری داده‌ها، با توجه به هدف از گردآوری اطلاعات و نوع آن، متن خوانی و تحلیل مقالات، کتاب‌ها و اسناد مرتبط در این زمینه می‌باشد. مبنا و معیار در تجزیه و تحلیل در این تحقیق، استفاده از استدلال قیاسی و استقرائی که به کمک تفکر، تعقل، منطق و استدلال صورت می‌پذیرد، است. در اسلام خانواده یکی از نهادهای زیربنایی بنیاد هستی و از ساختارهای اصلی جامعه اسلامی به شمار می‌آید که همگام با دیگر ساختارهای جامعه در راه تحقق اهداف انسان، به عنوان خلیفه و جانشین خداوند، گام برمی‌دارد.

واژه‌های کلیدی: خانواده، کارکردهای خانواده، دیدگاه اسلام.

مقدمه

یکی از محیط‌هایی که انسان اغلب از آغاز تا پایان زندگی با آن رابطه تنگاتنگ و سرنوشت ساز دارد کانون خانواده است (بهرامی و نمازی، ۱۳۹۵). خانواده رکن طبیعی و اساسی اجتماع و نخستین مدرسه و مهد اصلی تربیت می‌باشد (طیّبی و ناظمیان، ۱۳۹۹). خانواده واحد اجتماعی است که تشکیل شده است از ازدواج یک زن و مرد و فرزندان پدید آمده که کانون خانواده را تکمیل می‌کند. خانواده نخستین اجتماعی است که شخص در آن گام می‌نهد و آداب زندگی و از خودگذشتگی را فرا می‌گیرد (امیدوار و اکبری چمازدهی، ۱۴۰۰). اسلام به عنوان یک مکتب انسانی ساز بیشترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شمرد و سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تامین نیازهای مادی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش برمی‌شمارد (بهشتی، ۱۳۶۱). از منظر قرآن و روایات مهم‌ترین علل و آسیب‌های که می‌تواند یک خانواده را تهدید کند عبارتند از:

۱. ضعف ایمان و اعتقادات: از نیازهای قطعی برای داشتن زندگی توأم با آرامش و ایمان و اعتقادات مذهبی است. ایمان و اعتقاد به خدا اضطراب‌ها را از بین می‌برد و به زندگی رنگ الهی می‌دهد. خانواده‌ای که از نعمت ایمان محروم شده‌اند با انواع اضطراب و نگرانی‌ها روبرو می‌شوند و بسیاری از انسان‌های سست بنیاد و بی‌اعتقاد توان ایستادگی در برابر مشکلات را ندارند.

۲. مشکلات اخلاقی: آدمی باید سعی کند با اخلاق و سیرت درونی خود را زیبا و پسندیده کند. بدخلقی صفت ناپسندی است که زندگی انسان را تیره و تار می‌کند و باعث بی‌حوصلگی و بهانه‌گیری می‌شود.

۳. بی‌عدالتی: از آسیب‌های مهم حقوقی در خانواده به عنوان نهاد اجتماعی، نداشتن عدالت است، وقتی در خانواده عدالتی نباشد، اجتماع هم بدون عدالت خواهد بود و در جامعه هرج و مرج ایجاد می‌شود.

۴. شکاف سنی در ازدواج: یکی دیگر از آسیب‌های خانواده فاصله سنی میان زن و مرد است. مردان دوست دارند با زنان جوان‌تر از خود ازدواج کنند. وجود مشکلات فرهنگی و اجتماعی این مشکل را به وجود می‌آورد چرا در برخی مناطق کشور ما مردانی وجود دارند که با داشتن فاصله ۴۰ سال با زنان ازدواج می‌کنند و خانواده‌ها به خاطر منافع مادی با این ازدواج موافقت می‌کنند، در حالی که سن متناسب ازدواج باید رعایت شود تا مصالح زندگی زوجین رعایت شود و به سلامت روحی و جسمی کمک شایانی می‌کنند.

۵. خشونت خانوادگی: خشونت خانوادگی و برخوردهای قهر آمیز آرامش خانواده را بر هم می‌زند و باعث آسیب شناسی اجتماعی خانواده می‌شود. والدین باید در مدیریت خشم با یکدیگر، نیکو رفتار کنند و روحیه خانواده را بشناسند تا بتوانند جلوگیری کنند از خشونت در خانواده، که قرآن کریم خشونت را نهی کرده است.

۶. ازدواج تحمیلی: یکی از معضلات اجتماعی، ازدواج اجباری و ناخواسته است که باعث جدایی و آسیب‌های اجتماعی می‌شود. آسیب‌های ازدواج تحمیلی باعث سست شدن بنیان خانواده می‌شود (امیدوار و اکبری چمازدهی، ۱۴۰۰).

از منظر اسلام خانواده به عنوان نهاد تاثیرگذار، از جایگاه والایی برخوردار است و یکی از نهادهای زیربنایی و ساختاری اصلی جامعه اسلامی به شمار می‌آید که همگام با دیگر ساختارهای جامعه در راه تحقق اهداف انسان، به عنوان خلیفه و جانشین خداوند، گام برمی‌دارد. از دیدگاه اسلام، خانواده سنگ بنای جامعه است که فرد را به جامعه و نسل‌ها را به یکدیگر و گروه‌های اجتماعی گوناگون را به هم پیوند می‌زند (چراغی کوتیانی، ۱۳۸۸). و همچنین یکی از محوری‌ترین محیط‌های تربیتی است که

در حفظ سلامت روانی، اجتماعی، و جسمانی فرد نقش بسزایی ایفا می‌کند؛ که والدین در آن نقش اساسی و سرنوشت سازی در زندگی فرزندان‌شان بر عهده دارند (کرامتی و همکاران، ۱۳۸۴). همین امر به دلیل با اهمیت بودن خانواده در ایران و جامعه اسلامی بیشتر نمایان می‌شود (شاهرودی و همکاران، ۱۳۹۶).

مبانی نظری

خانواده

خانواده اصلی‌ترین هسته هر جامعه و کانون حفظ سلامت و امنیت روانی است. محیط خانواده اولین و بادوام‌ترین عامل در تکوین شخصیت کودکان و نوجوانان و زمینه‌ساز رشد جسمانی، اخلاقی، اجتماعی، عقلانی و عاطفی آنان است. انحرافات خانواده، عدم سلامت روانی خانواده، مشکلات اقتصادی و اجتماعی خانواده از لحاظ تأثیری که روی اعضا خود دارند، جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند (سعیدی، ۱۳۹۹). در قرآن تعریف مستقل و مشخصی برای خانواده مطرح نشده است ولی واژه‌هایی وجود دارد که به آن ارتباط می‌یابد. یکی از این واژه‌ها اهل است که بارها در قرآن به کار رفته و بار معنایی خانواده را دارد. معنی این واژه باتوجه به همراهی مضاف الیه‌های آن متفاوت می‌شود. هرگاه واژه اهل در قرآن به افراد نسبت داده شده باشد و یا به ضمیری اضافه گردد که به آن شخص باز می‌گردد، به معنای خانواده خواهد بود. بنابراین با در نظر داشتن کاربرد اهل در آیات قرآن می‌توان به تعریف قرآن درباره خانواده نزدیک شد. مثل آیه ۱۳۲ سوره طه که فرموده کسان خود را به نماز فرمان ده و خود بر آن شکیا باش ما از تو جویای روزی نیستیم ما به تو روزی می‌دهیم و فرجام برای پرهیزگاری است. مراد از اهل، به دلیل مکی بودن آیه، فقط حضرا خدیجه (س) همسر پیامبر و علی (ع) و یا بعضی از دختران آن حضرت است و می‌فرماید اهل خود را به نماز دستور بده ... در این آیه واژه (اهلک) نیز به معنی کسانت و به معنای خانواده و اعضای آن است. از منظر قرآن دایره‌ای که به عنوان اعضای خانواده جای می‌گیرند کاملاً مشخص است. عضویت همسر در خانواده بر مبنای آیه ۳۳ سوره عنکبوت بیان شده است. همچنین آیه ۲۱ سوره نساء شماری از بایدهای روابط خانوادگی را مطرح نموده و پیوند زناشویی بین مرد و زن را میثاق غلیظ نامیده است. با بیان این لفظ به اصول پیوند میان زن و مرد نیز اشاره می‌کند که با برقراری این پیوند، حقوق، تعهدات و وظایفی همچون نفقه، مهریه، محبت به یکدیگر و ... مطرح می‌شود. بر طبق آیه‌های قرآن، فرزندان نیز جزئی از خانواده محسوب می‌شوند. در خصوص جنسیت فرزندان هیچ ممنوعیتی در عضویت دختر و پسر در خانواده ایجاد نکرده است. فرزند دختر را هم جزء خانواده دانسته است. بر این اساس خانواده در قرآن شامل، همسر، فرزندان دختر و پسر، همسران و فرزندان آن‌ها است. از منظر قرآن کریم، انسان‌ها طوری آفریده شده‌اند که گرایش به همسر و تشکیل خانواده در سرشت و فطرت آن‌ها وجود دارد و اصولاً خلقت انسان‌ها جفت است و هیچ مرد و زنی نیست که برای او جفتی خلق نشده باشد. در مجموع بر اساس تعالیم اسلامی می‌توانیم بیان کنیم که؛ خانواده مجموعه‌ای از افراد با رابطه‌های نسبی و سببی است و همچنین گروهی متشکل از دو رکن اصلی مرد و زن است که، در سایه ضوابط مشروع و الهی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و روابط‌شان را نکاح تشکیل می‌دهد و نکاح، عقد یا پیمانی است که بر اساس آن، رابطه زوجیت مشروع می‌شود (شاهرودی و همکاران، ۱۳۹۶).

کارکردهای خانواده

جامعه مانند یک ارگانیزم می‌کوشد در برابر تغییر مقاومت کند و خودش را در حالت تعادل و توازن نگه دارد (بستان‌نجفی، ۱۳۹۰). بنابراین، برای حفظ بقا و استمرار خود در برابر تغییرات به وجود آمده نیازمند فعالیت‌های ضروری و خاصی است که از

آن با عنوان کارکرد یاد شده است. کارکردها توسط نهادهای اجتماعی مختلفی انجام می‌شود و خانواده نیز یکی از این نهادها است که در شکل‌های مختلف خود همواره کارکردهای معینی را داشته است (موسی‌زاده، ۱۳۹۳). متون دینی کارکردهای خانواده را به شکل زیر بیان کرده‌اند.

کارکردهای زیستی اجتماعی

این کارکردها جنبه زیست‌شناختی دارند و معانی و آثار اجتماعی گسترده‌ای بر آن‌ها مترتب است، عبارت هستند از تنظیم رفتار جنسی، مراقبت از سالمندان، مراقبت از فرزندان، تداوم نسل و فرزندآوری.

الف) تنظیم رفتار جنسی: انسان‌ها مانند دیگر گونه‌های جانوری، میل جنسی نیرومندی در وجودشان دارند که برای ارضای آن به طور طبیعی به سوی جنس مخالف کشیده می‌شوند؛ اما انسان از راه ازدواج می‌تواند پاسخ درستی به این نیاز دهد و از هرج و مرج جنسی جلوگیری کند. اسلام نقش تنظیم رفتارهای جنسی را به خانواده می‌سپارد تا از روابط جنسی خارج از چهارچوب خانواده جلوگیری به عمل آورد. برای تحقق این هدف تکالیفی را به طور مشترک برای زن و مرد گذاشته و از طرفی با توجه به تفاوت‌های فیزیولوژیکی در آنان، تکالیف متفاوتی برای آنان در نظر گرفته است. تکالیف بیان شده زمینه‌های ایفای کارکرد رفع نیاز جنسی را با حفظ سلامت جسمی و روانی هم برای مرد و هم برای زن فراهم می‌کند.

ب) تداوم نسل و فرزندآوری: یکی دیگر از کارکردهای مهم زیستی اجتماعی خانواده، تولید مثل است که موجب تداوم نسل بشر و ضامن جامعه انسانی است. اسلام با تاکید بر این کارکرد به مقوله‌هایی مانند ارزشمند بودن فرزندآوری و فراوانی آن، امانت بودن فرزند، مهم بودن سلامت فرزند اشاره کرده است.

ج) مراقبت از فرزندان: از نظر اسلام مراقب از فرزندان پیش از تولد آغاز می‌شود. مقوله‌های استخراج شده از متون دینی بر رعایت تقوا پیش از ازدواج، پیامدهای پاکی یا ناپاکی ولادت، تاثیر خوراک و غذای استفاده شده پیش از انعقاد نطفه و رعایت آداب آمیزش پیش از انعقاد نطفه بر این موضوع دلالت دارد. پدر و مادر وظیفه مراقبت از او را برعهده دارند. نوع تغذیه و رعایت بهداشت جسمی نوزاد از مقوله‌های مورد تاکید اسلام در زمینه مراقبت از فرزند پس از تولد است.

د) مراقبت از سالمندان: مقوله‌های این کارکرد عبارت است از: تکریم پدر و مادر در سنین کهنسالی، اظهار محبت و تواضع فراوان در سنین پیری نسبت به پدر و مادر و پرهیز از خشونت کلامی در سنین پیری.

کارکردهای تربیتی

خانواده نگرش‌ها، ارزش‌ها و کنش‌های مناسب هر فرد را به عنوان عضوی از یک فرهنگ خاص به او می‌آموزد. که این کارکرد رویکرد تربیتی دارد و در ادبیات جامعه‌شناسی از این فرآیند با عنوان اجتماعی شدن با جامعه‌پذیری یا فرهنگ پذیری یاد می‌شود. دو مقوله این کارکرد به شرح ذیل است. یکی تربیت فرزندان که در حوزه روابط میان والدین و فرزندان مشاهده می‌شود و دیگری رعایت حد‌ها و مرزها است که به روابط میان زن و شوهر و نیز تربیت اختصاص دارد. مقوله تربیت فرزند شامل زیرمقوله‌های پیش زمینه‌ها و اصول است. اصول‌ها عبارت هستند از توکل به خداوند در تربیت فرزند، تزکیه و تربیت یافتن پدر و مادر پیش از تربیت کودک، احساس مسئولیت پدر و مادر در قبال تربیت فرزند به عنوان حق فرزند.

کنترل اجتماعی

یگی دیگر از کارکردهای خانواده از دیدگاه اسلام، کنترل اجتماعی است که از طریق کنترل مستقیم و غیرمستقیم رفتار اعضای خانواده تحقق می‌یابد. آموزه‌های دینی در راستای ثبات و استحکام خانواده توصیه‌هایی را در چهارچوب روابط اعضای خانواده مطرح می‌کنند.

کارکردهای حمایتی

مقوله‌های این کارکرد شامل حمایت معنوی و حمایت عاطفی است. حمایت معنوی در حوزه روابط میان اعضای خانواده، وظایف فرزندان و وظایف پدر و مادر و نیز وظایف زن و شوهر ترتیب یافته‌اند و حمایت عاطفی که گسترده‌تر از سایر حمایت‌ها بودند شامل روابط زن و شوهر، والدین و فرزندان، روابط اعضای خانواده، روابط خانواده با خویشاوندان و نیز روابط خانواده با همسایگان هستند.

کارکردهای آموزشی

یکی دیگر از انواع کارکردهای خانواده که در متون دینی به آن توجه شده، کارکرد آموزشی است و مقوله‌های آن در دو دسته موارد آموزشی و لوازم آموزشی دسته‌بندی شده‌اند.

کارکردهای اقتصادی

از دیرباز، یکی از کارکردهای مهم خانواده کارکرد اقتصادی بوده است که دین اسلام با مشخص کردن وظایف مشخص برای زن، مرد و اعضای خانواده در نقش‌های مختلف، آن را به‌عنوان یکی از کارکردهای خانواده مفروض گرفته است (ملکی فاراب و همکاران، ۱۳۹۶).

پیشینه پژوهش

میرزایی و مکفی (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان موانع رشد شخصیت انسان در خانواده از نگره قرآن روایات به این نتیجه دست یافتند که موانع موجود در زمینه رشد شخصیت در دو حوزه جهل نظری و جهل عملی تبیین شده است. ناآگاهی خانواده به‌خصوص پدر و مادر از جایگاه خود، خداوند، شیوه‌های رشد و تربیت، از موانع در حوزه جهل نظری است. رهاسازی تربیت، برون سپاری و سهل‌انگاری والدین در آموزش عملی و علمی اخلاق، شعائر، دستورات اسلامیو مسائل عقیدتی، تنش در روابط والدین، دنیاگرایی و عدم طبقه‌بندی مسائل مورد نیاز فرزندان در دوره‌های مختلف سنی، از موانع علمی رشد و شکوفایی شخصیت در خانواده از نگاه قرآن و روایات است.

اسماعیل‌پور و شکبیا (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان آسیب‌شناسی خانواده، چالش‌ها و پیشگیری از تزلزل و فروپاشی آن از دیدگاه اسلام و قرآن نتیجه گرفتند که عوامل چون، توافق و سازگاری میان زوجین، انجام وظایف متقابل زن و شوهر، تربیت جنسی صحیح، تربیت صحیح فرزندان می‌تواند از بروز بسیاری اختلافات و آسیب‌ها در خانواده جلوگیری نماید. قرآن به خانواده اهمیت بسیاری داده جایگاه آن در اسلام بسیار مهم و اساسی است. بنابراین، حفظ و حفاظت از نهاد خانواده از آسیب‌ها و مشکلات بسیار حیاتی می‌باشد.

جباران (۱۴۰۰) در پژوهش خود تحت عنوان تاثیر مشورت همسران در سعادت خانواده از منظر قرآن و روایات به این نتیجه رسیده که مشورت در بافتار بستر کمال اعضای خانواده جایگاه قابل توجهی دارد. و با نقد سند و دلالت مستندات روایی نظریه‌ی مردانه بودن مشورت و عرضه‌ی آن بر قرآن کریم به مثابه ستد بالادستی احکام و آموزه‌های خانوادگی این نظریه را نیز ابطال کرده است.

امیدوار و اکبری چمازدهی (۱۴۰۰) در مقاله تحلیلی و مروری تحت عنوان آسیب شناسی الگوی خانواده و راهکارهای جلوگیری از آن از منظر قرآن و روایات بعد از بررسی به این نتیجه رسیدند که قرآن کریم به اهمیت خانواده اشاره کرده و محیط خانوادگی که براساس معیارهای اسلامی شکل گرفته همراه با آرامش و آسایش، مستحکم‌تر می‌داند و برعکس خانوادگی که بر معیارهای اسلامی شکل نگرفته و آشفتگی روحی و روانی بر محیط آن حاکم هست را از اساس مستحکم نمی‌داند. قرآن آسیب‌های فراوانی را برای خانواده برمی‌شمرد که عبارتند از: جدایی همسران، فراری شدن فرزندان، کم‌رنگ شدن ارزش‌های اخلاقی. و اینکه اگر اعضای خانواده به وظیفشان عمل کنند و فرزندان‌شان را اسلامی تربیت کنند؛ جامعه کمتر به سمت انحطاط و فساد کشیده خواهد شد.

نادری و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با بررسی عوامل تقویت و تثبیت جایگاه خانواده و تاثیر آن بر تعالی جامعه اسلامی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه دریافتند که امروزه با بررسی و آسیب‌شناسی خانواده و کمتر توجه کردن به آن ضربات شکننده‌ای به جامعه‌ی بشری وارد نموده است و رعایت نکردم اصول و مبانی صحیح زندگی در خانواده باعث جنایات و فساد در جامعه شده است. وقتی خانواده آسیب ببیند حضور افراد این خانواده در جامعه برای معاشرت و زندگی اجتماعی به آرامش و پیشرفت جامعه آسیب وارد می‌کند و زندگی اجتماعی دیگران را با مشکل روبه‌رو می‌کند.

سلیمانی بابادی و حسنی (۱۴۰۱) در تحقیق خود تحت عنوان نقش معادباوری در آسیب زدایی از نظام خانواده در قرآن کریم دریافتند که دین اسلام توحه ویژه‌ای به خانواده نموده و هرچه موجب تزلزل آن گردد، نفی و برای سالم ماندن این نهاد مقدس از آسیب، دستورات زیادی بیان کرده است. از جمله این دستورات، مباحث اعتقادی در قرآن کریم است. باورها از آن رو که ریشه رفتارها هستند بسیار مورد توجه قرار گرفته است و باور به معاد یکی از این اعتقادات اثرگذار در زندگی و رفتار آدمی است.

روش پژوهش

تحقیق از نوع مطالعات کاربردی است زیرا داده‌های آن از طریق بررسی یافته‌های مقالات، کتب و پایگاه‌های اینترنتی معتبر در این زمینه جمع آوری شده است. ابتدا درمورد نهاد خانواده از دیدگاه قرآن و کارکردهای آن مطالبی بیان شده است. سپس عوامل موثر بر فروپاشی خانواده، آسیب‌های موجود و علت بروز آن‌ها و در نهایت راهکارهایی تحکیم بنیان خانواده داده‌هایی با روش گردآوری کتابخانه‌ای آورده شده است.

یافته‌ها

همانطور که بیان کردیم خانواده در تمامی مراحل زندگی انسان، موضوعی پراهمیت است به‌طوری که هیچ‌وقت نمی‌توان آن را نادیده گرفت. به دلیل تاثیر شگرفی که این نهاد بر جامعه و شکل‌گیری تربیت و شخصیت فرزندان دارد؛ آن را به عنوان مهم‌ترین

پایگاه‌های تربیتی و فرهنگی در نظر دارند (امیدوار و اکبری چمازدهی، ۱۴۰۰). خانواده، مانند تمام نهادهای پرارزش، در معرض انواع آفت‌هایی قرار دارد که سلامتی و پویایی آن را تهدید می‌کند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷). برای شناسایی آسیب‌ها و تهدیدها ابتدا باید عوامل موثر بر کارکرد خانواده را شناسایی کنیم. عوامل بسیاری از منظر اسلام بر کارآمدی و ناکارآمدی خانواده تاثیرگذار هستند که مهم‌ترین آن‌ها شامل شاخص‌های بینشی، اخلاقی و حقوقی هست که در ادامه مطالب به توضیح آن‌ها می‌پردازیم.

شاخص بینشی

باور، مهم‌ترین عاملی است که به رفتار و اعمال انسان‌ها جهت می‌دهد. پس باور و عقیده بیشترین نقش را در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد. از این جهت قرآن و اسلام بیش از هرچیزی به شناخت و اصلاح باورهای انسان می‌پردازد. از مهم‌ترین بینش‌هایی که بر کارکرد خانواده و تبدیل آن به خانواده موفق تاثیر گذار است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

الف) ایمان به خدا: افرادی که همیشه خدا را ناظر بر اعمال و رفتار خود می‌دانند، تمام تلاش خود را می‌کنند تا با انجام وظایف و رعایت حقوق دیگر اعضای خانواده، رضایت خداوند را جلب نمایند. بنابراین، ایمان به خداوند از اساسی‌ترین باورهای دینی است. همچنین باعث می‌شود فرد نسبت به زندگی و آینده خوش‌بین و امیدوار باشد.

ب) اعتقاد به معاد: این بینش باعث می‌شود یکی اینکه فرد در زندگی خود به دنبال هدفی باشد و مطابق با آن اعمال و رفتارش را سازماندهی کند و دیگری اینکه احساس مسئولیت در فرد پرورش می‌یابد زیرا با وجود این باور انسان به مسئولیت‌های خود پایبند بوده و از انجام رفتارهای ناسالم پرهیز می‌کند.

شاخص اخلاقی

آموزه‌های اخلاقی و ارزش‌های انسانی بعد از باور و اعتقادات، دومین عامل اثر گذار می‌باشد. خانواده به دلیل اینکه اولین محیط آموزش و پرورش کودکان است، ارزش‌ها و فضایل اخلاقی در این نهاد رشد کرده و در فرد نهادینه می‌شود. پس خانواده می‌تواند با آراسته کردن فرزندان به فضایل اخلاقی، کارآمدی خود را تثبیت کند. این ارزش‌ها عبارتند از:

محبت در خانواده: این حس غریزی نیازمند به محبت در وجود همه انسان‌ها وجود دارد. هرچقدر علاقه زن و شوهر به همدیگر بیشتر باشد، توانمندی بیشتری در تربیت فرزندان خواهند داشت. باعث می‌شود فرزندان در کانون پر از عاطفه پرورش یابند و در آینده با الگوگرفتن از والدین خود، خانواده کارآمدی تشکیل دهند و این کارآمدی نسل به نسل منتقل می‌شود.

تکریم و کارآمدی خانواده: احترام متقابل استحکام روابط و نزدیکی افراد، جلوگیری از بروز ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌ها، داشتن علاقه و اشتیاق در اداره زندگی و زمینه شکوفایی استعدادها و بالندگی اعضا را فراهم می‌آورد.

سلام کردن: در میان همه ملت‌ها و فرهنگ‌ها، واژه‌ها و حرکاتی وجود دارند که از طریق آن احساسات، عواطف و همچنین رضایتمندی خود را از دیدار ابراز می‌کنند. در سنت اسلامی برای سلام کردن، مصافحه (دست دادن) و معافه (یکدیگر را در آغوش کشیدن) در نظر گرفته شده است. برقراری چنین ارتباطی با امنیت و آرامش بالا زمینه‌های رشد اعضای خانواده را فراهم می‌آورد زیرا سلام یکی از نام‌های خداوند است و یکی از نام‌های بهشت دارالسلام است.

دلسوزی و مهربانی: مهربانی، روح و روان انسان را از پلیدی‌ها پاک می‌کند و باعث می‌شود فرد برای رشد و شکوفایی استعدادهای خود همت کافی داشته باشد. هرچقدر مهربانی در کانون خانواده بیشتر باشد، کارآمدی خانواده هم به همان میزان بیشتر خواهد بود.

صبر: در منابع دینی، صبر را وسیله‌ای برای سعادت و خوشبختی می‌دانند. اگر خانواده‌ها در هما کارهایشان صبر نداشته باشند هرگز به خوشبختی هم نخواهند رسید.

راست‌گویی: هنگامی که فردی در ارتباط بدنی و کلامی خود، صداقت نداشته باشد؛ نمی‌تواند ارتباط درستی برقرار کنند زیرا همه فضیلت‌های انسانی از صداقت و راستی سرچشمه می‌گیرد.

مثبت اندیشی: کسانی که نسبت به همسر و زندگی خود دید مثبت دارند؛ به دنبال زندگی شیرین و رضایت بخش هستند. اینگونه افراد با چشم‌پوشی از عیب‌های طرف، همیشه زندگی را زیبا می‌بینند.

شاخص حقوقی

یکی از راه‌های جلوگیری از تهدیدها و آسیب‌های موجود در نهاد خانواده، آشنایی اعضا با وظایف، حقوق و انتظارات خود است. مثلاً وظیفه مرد تامین هزینه‌ها و لوازم خانوادگی، تامین نیاز جنسی، گشایش در زندگی، آراسته و پاکیزه بودن و معاشرت نیکو است و وظیفه زن در قبال مرد ارضای نیاز جنسی، حق نظارت بر رفت و آمدها و حق انتخاب محل سکونت می‌باشد. والدین در قبال فرزندان دارای وظایفی هستند مانند گذاشتن نام نیکو، حق تغذیه با شیر مادر، حق اجتماعی شدن و حق ازدواج. همچنین وظیفه فرزندان در مقابل خانواده شامل احترام و احسان به پدر و مادر، اطاعت از آنان، قطع نکردن سخنان آنان، تواضع و فروتنی در برابر آنان، دعا در حق والدین، رسیدگی ویژه به پدر و مادر و ... است (طیپی و ناظمیان، ۱۳۹۹).

علت بروز آسیب‌ها بر اساس روایات

روایات مربوط به خانواده در بستر زمان دچار افت‌ها و آسیب‌هایی شده‌اند که این تغییرات تأثیرات فراوانی بر کارکرد خانواده داشته است. مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از:

بی‌توجهی به روح کلی قرآن کریم

حدیث در صورتی پذیرفتنی است که هماهنگی با روح آیات الهی و تشریع‌های قرآنی داشته باشد. آیت الله صدر در این باره می‌گوید: بعید نیست که مقصور از دور افکندن روایتی باشد که با روح عمومی قرآن کریم ناسازگار باشد. در روایتی می‌خوانیم که به زنان سوره یوسف را یاد ندهید و ریسندگی و سوره نور را به ایشان بیاموزید. تعلیم سوره یوسف برای تعالی انسان و در راستای روح توحیدی حاکم بر سرتاسر قرآن کریم و هشدارهای کتاب آسمانی در مواجهه با وسوسه‌های شیطانی است. غرض این سوره بیان ولایتی است که خداوند نسبت به بنده خود دارد، البته آن بنده‌اش که ایمان خود را خالص و دلش را از محبت او پر کرده است. چون که این روایت با روح کلی حاکم بر آیات الهی مغایرت دارد، پذیرفتنی نیست.

غفلت از سیره عملی معصومین

سیره عملی معصوم، از منابع معتبر دینی به شمار می‌آید. در زندگی معصومین، مشورت مردان با همسران عاقله‌شان دیده می‌شود. این امر در عرصه‌های مختلف خانوادگی و سیاسی اتفاق می‌افتد. بررسی روایات نهی مشورت با زنان، با در نظر گرفتن سیره عملی معصومین دستیابی به تحلیل واقعی از روایت را موجب خواهد شد.

راهیابی روایات جعلی در حوزه زن و خانواده

جعل و تحریف روایت از زمان پیامبر آغاز و در زمان خلفا بیشتر شده است. روایات حوزه خانواده نیز از این آسیب در امان نبوده است. مانند روایات خلقت زن از دنده چپ مرد، روایتی که اسب، زن و خانه را شوم دانسته است.

عدم اطلاع نسبت به دانش‌های جدید

روایات معصومین، تفسیر قرآن کریم و تعلیمات الهی است که از زبان پیشوایان دینی بیان می‌شود تا مردم با عقل سلیم آن را به کار ببندند و به نیک‌بختی دنیا و آخرت دست یابند. موضوع علم و دانش جدید، سنت پروردگار در جهان هستی است که موجودات و نوامیس جهان هستی به آن متصف هستند. خصوصیات و روابطی که در این موجودات وجود دارد به گونه‌ای است که اگر انسان آن‌ها را مطالعه کند و به حقیقت آن‌ها پی ببرد، در زندگی از آن سود خواهد برد. علم و دین نه تنها منافاتی باهم ندارند؛ بلکه بهره‌گیری از علوم قطعی جدید در تفسیر قرآن کریم و فهم روایات کمک شایانی می‌کند (وجدی سیس و مودب، ۱۳۹۶).

آسیب‌های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات

آسیب‌هایی که تحکیم بنیان خانواده را در معرض خطر قرار قرار می‌دهد به سه دسته آسیب‌های کلی، آسیب‌های مرتبط با مرد و آسیب‌های مرتبط با زن تقسیم می‌شوند.

۱- آسیب‌های کلی

این گونه آسیب‌ها آفات هستند که معمولاً از ناحیه زن و یا شوهر نیستند؛ بلکه پدر یا مادر و یا اشخاص دیگر، آن‌ها را ایجاد می‌کنند. البته در برخی موارد، ممکن است مرد یا زن نیز در شکل‌گیری آن‌ها سهیم باشند. این آسیب‌ها عبارت‌اند از:

تحمیل پیوند زناشویی

مهریه سنگین

ازدواج با انگیزه‌های غیرارزشی

ازدواج، پیش از رشد عقلی

خویشاوند بودن هوو با همسر اول

۲- آسیب‌های مرتبط با مرد

آسیب‌هایی که از ناحیه شوهر، نهاد خانواده را تهدید می‌کند و چه بسا موجب فروپاشی آن می‌گردد، عبارت‌اند از:

آزاردادن همسر

بدخویی

بخل

بی‌تدبیری

تنوع طلبی

غیرت‌ورزی نابجا

۳- آسیب‌های مرتبط با زن

آسیب‌هایی که از ناحیه زن، خانواده را تهدید می‌کند عبارت است از:

آزاردادن شوهر

ناسپاسی نسبت به شوهر

انتظارات بی‌جا از شوهر

منت نهادن بر شوهر

مدارا نکردن با شوهر

خودآرایی برای غیر همسر

تنوع طلبی

خیانت (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷).

راهکارهای جلوگیری از آسیب‌ها

راهکارهای بسیاری برای تحکیم بنیا خانواده وجود دارد که در ادامه به دوتا از مهم‌ترین آن‌ها اشاره خواهیم کرد.

داشتن عدالت در مدیریت خانواده

مهم‌ترین اصول مدیریت خانواده عبارتند از: اصل تقسیم کار و برنامه‌ریزی، اصل برنامه‌ریزی، نظم و هماهنگی، اصل کار و اقتصاد حلال، اصل تعلیم و تربیت، اصل حفاظت، اصل توجه همه جانبه به مسائل اجتماعی و ارتباط خویشاوندان، اصل مشورت

با اعضای خانواده و وحدت و هدف، اصل محبت و مهرورزی در بین اعضای خانواده، اصل توجه به تفاوت‌های زن و مرد، اصل عفت و اصل شکرگزاری و عبادت.

خانواده ناب شیعی خانواده‌ای است که عدالت حاکم بر تمامی روابط آن‌ها باشد و در هیچ زمینه‌ای دچار افراط و تفریط نباشند و خانواده بستری مناسب برای پرورش اعضای خانواده باشد و آنان در شیوه‌ی زندگانی خود از پیامبر و ائمه اطهار الگو گرفته و در تمامی لحظات زندگی و فعالیت‌های روزانه خود کلمات و سخنان آنان جاری باشد. عدالت از مهم‌ترین شیوه در اصول مدیریتی است چراکه در هر زمینه‌ای که عدالت وجود نداشته باشد زبان بار است و عامل پیش گیرنده برای پیشرفت و تعالی خانواده است. خانواده محیطی که مجموعه‌ای کوچک از جامعه است باید به بهترین شیوه با همکاری و همیاری تمام اعضاء آن در راستای رسیدن به آرمان‌های جامعه قدم بردارد و عدالت شیوه‌ای است که این نهاد برای مدیریت بی‌گمان بدان نیازمند است (قنبرپور و آزاددل، ۱۳۹۸).

مدارا

مدارا در خانواده، کلید اساسی در رشد و تحکیم خانواده است. این واژه در لغت به معنای خودداری و دفع کردن رفتارهای بد دیگران با نرم‌خویی و رفتار سازگارانه است. از متون دینی فهمیده می‌شود که مدارا و خوش رفتاری با دیگران در اسلام، یک اصل و فرهنگ است و آیات و روایات بر آن تأکید زیادی دارند. خوش اخلاقی سبب می‌شود که مردم به فرد خوش اخلاق اعتماد کنند که این امر، ایجاد محبوبیت می‌کند. قبول عذر، انس و محبت بین اعضای خانواده را گسترش داده و کینه را از بین می‌برد. رفتار بر اساس مدارا و نرمش در تکمیل ایمان مؤثر است و اجر فراوانی برای آن بیان شده است. زوجین اگر در مواجهه با اختلافات، گذشت و نرمش را به کار گیرند و روحیه عذر پذیری را در خود تقویت کنند از بروز خطراتی که خانواده را تهدید می‌کند و برای جامعه ایجاد مشکل می‌کند، جلوگیری می‌نمایند. به کار بستن صفت یاد شده، افزون بر فواید مادی، آثار معنوی زیادی از جمله پایداری ایمان و رسیدن به اجر و پاداش خواهد داشت. گشایش مشکلات خانواده در سایه مدارا و گذشت قابل حل است و افزایش روزی، محبوبیت و تحکیم بنیان خانواده را در پی خواهد داشت (توحیدی نژاد، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

اسلام مکتبی است که زندگانی انسان را دارای دو بعد دنیایی و آخرتی می‌داند. از این رو، در ارائه برنامه‌ها و آموزه‌های خود برای زندگی به هر دو جنبه از حیات انسان توجه نشان داده است. خانواده به عنوان یک نهاد تاثیرگذار در خوشبختی دنیوی و اخروی انسان در منظومه معرفتی اسلام از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است. بر اساس تعالیم اسلامی خانواده مجموعه‌ای از افراد با رابطه‌های نسبی و سببی است و همچنین گروهی متشکل از دو رکن اصلی مرد و زن است که، در سایه ضوابط مشروع و الهی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و روابطشان را نکاح تشکیل می‌دهد و نکاح، عقد یا پیمانی است که بر اساس آن، رابطه زوجیت مشروع می‌شود. خانواده ناب شیعی خانواده‌ای است که عدالت حاکم بر تمامی روابط آن‌ها باشد و در هیچ زمینه‌ای دچار افراط و تفریط نباشند و خانواده بستری مناسب برای پرورش اعضای خانواده باشد و آنان در شیوه‌ی زندگانی خود از پیامبر و ائمه اطهار الگو گرفته و در تمامی لحظات زندگی و فعالیت‌های روزانه خود کلمات و سخنان آنان جاری باشد.

منابع

- اسماعیل پور، حیدر و شکیبا، محمدرضا (۱۳۹۹). آسیب شناسی خانواده، چالش ها و پیشگیری از تزلزل و فروپاشی آن از دیدگاه اسلام و قرآن. هفتمین همایش علمی پژوهشی توسعه و ترویج علوم تربیتی و روانشناسی ایران.
- امیدوار، احمد و اکبری چمازدهی، سمیه (۱۴۰۰). آسیب شناسی الگوی خانواده و راهکارهای جلوگیری از آن از منظر قرآن و روایات. اولین کنفرانس بین المللی علوم تربیتی، روانشناسی، علوم ورزشی و تربیت بدنی.
- بستان نجفی، حسین (۱۳۹۰). جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی. قم، چاپ اول، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بهرامی، سیده زهرا و نمازی، اسماعیل (۱۳۹۵). عوامل تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه اسلام. کنگره بین المللی علوم اسلامی، علوم انسانی.
- بهشتی، احمد (۱۳۶۱). خانواده در قرآن. قم: انتشارات طریق القدس.
- توحیدی نژاد، علی (۱۳۹۸). آثار فردی و اجتماعی مدارا در خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث. دانش ها و آموزه های قرآن و حدیث، ۲(۶)، ۸۵-۶۶.
- جباران، محمدرضا (۱۴۰۰). تاثیر مشورت همسران در سعادت خانواده از منظر قرآن و روایات. پژوهشنامه معارف قرآنی، پیاپی ۴۶، ۳۲-۷.
- چراغی کوتیان، اسماعیل (۱۳۸۸). رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده. معرفت، ۱۳۹، ۵۴-۳۵.
- سعیدی، میلاد (۱۳۹۹). بررسی مولفه های احساس امنیت روانی خانواده های ایرانی و آسیب شناسی آن در خرده نظام های خانواده و فرآیند رشدی فرزندان. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی، ۱۱(۴۱)، ۲۳۴-۲۱۱.
- سلیمانی ببادی، عبدالرضا و حسنی، مالک (۱۴۰۱). نقش معادباوری در آسیب زدایی از نظام خانواده در قرآن کریم. پژوهش نامه فرهنگ و معارف دینی، ۳(۲)، ۱۶۰-۱۴۹.
- شاهرودی، محمدرضا؛ فیضی، زهرا و باقری، زهرا (۱۳۹۶). خانواده و کارکرد تربیتی آن در قرآن و روایات. دوفصلنامه تخصصی پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، ۸(۲)، ۱۶-۷.
- طیعی، زهرا و ناظمیان، صدیقه (۱۳۹۹). بررسی خانواده موفق و آسیب های متوجه خانواده. هفتمین کنفرانس بین المللی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی در ایران.
- قنبرپور، معصومه و آزاددل، سمیه (۱۳۹۸). نقش عدالت در تنظیم اصول حاکم بر مدیریت خانواده از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه. مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، ۱(۷)، ۳۹-۲۴.
- کرامتی، هادی؛ مرادی، علیرضا و کاوه، منیژه (۱۳۸۴). بررسی و مقایسه کارکرد خانواده و سیما روان شناختی فرزندان شاهد. نوآوری های آموزشی، ۱۱، ۷۵-۵۷.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۷). بررسی آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات.

ملکی فاراب، ندا؛ شجاع‌نوری، فروغ الصباح؛ بستان نجفی، حسین؛ حسینیان، سیمین و لبیبی، محمدمهدی (۱۳۹۶). تدوین شاخص‌ها و ترسیم الگوی کارکردهای خانواده در اسلام با بهره‌گیری از تکنیک پژوهش کیفی داده بنیاد. مطالعات زن و خانواده، ۵(۲)، ۹۹-۶۱.

موسی‌زاده، زهره (۱۳۹۳). خانواده پژوهی. تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

میرزایی، محمد و مکفی، زهرا (۱۳۹۶). موانع رشد شخصیت انسان در خانواده از نگره قرآن و روایات. فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۳(۱)، ۱۹.

نادری، مژگان؛ حسینی، سید حمید و شرعیاتی، فاطمه (۱۴۰۱). بررسی عوامل تقویت و تثبیت جایگاه خانواده و تاثیر آن بر تعالی جامعه اسلامی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه. مجله سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۶(۳)، ۵۳-۴۲.

وجدی سیس، فاطمه و مودب، سیدرضا (۱۳۹۶). آسیب شناسی فهم روایات مربوط به خانواده. مطالعات زن و خانواده، ۵(۱)، ۱۷۰-۱۵۱.